

bi namreč lahko bila obsojena na odvzem celotnega premoženja in 10 let prisilnega dela, toda v njeno korist je pričala vrsta oseb (tudi Lydia Beil), ki jim je bila v času nacističnega preganjanja nesebično pomagala. Winifredin odvetnik je na procesu dovolj prepričljivo 'dokazal', da njen odnos s Hitlerjem nikoli ni bil političen, ampak izrazito oseben, skratka povsem neproblematičen prijateljski odnos, ki da je izviral še iz časov, ko Hitler ni bil na oblasti.

Na tej točki se da razložiti fascinacija, ki je prišla do izraza v znanem dokumentarnem filmu Hansa Jürgena Syberberga (1975). Podobno kot v intervjuju, ki ga je leta 1945 dala slovitemu Klausu Mannu, je Winifred v Syberbergovem filmu pred kamero več ur opisovala Hitlerja kot velikega človeka. Iz enako načelnih razlogov, kot se je v času nacizma zavzemala za preganjane, je na Syberbergovo vprašanje, kakšen odnos ima do Hitlerja trideset let po njegovi smrti, brez pomislekov odgovorila: *»Poznala sem ga od leta 1923 do 1945, to je dvaindvajset let. V teh dvaindvajsetih letih me ni nikoli razočaral.«* Za Winifred je Hitler ostal dobri prijatelj *Wolf*, na katerega se je lahko vedno zanesla, za nepojmljive nacistične zločine pa so bili po njenem mnenju odgovorni zlasti Bormann, Himmler in Streicher.

Winifred je v Syberbergovem filmu izpadla kot ženska, ki je od samega začetka paktirala z zlom, od katerega pa se - vsem zgodovinskim dejstvom navkljub - za nobeno ceno ne želi javno distancirati. Toda knjiga Brigitte Hamann je upravičeno pokazala, da Winifred v osnovi ni bila zgolj slaba in zla. Njeno ločevanje med Hitlerjem in nacionalsocializmom je bilo sicer popolnoma nesmiselno, toda subjektivno gledano je bilo razumljivo in častno.

Janez Cvirn

DIAGONALE, TROMEJE IN POPOTNIK

Zbornik Janka Pleterskega, uredila Oto Luthar in Jurij Perovšek, *Založba ZRC, Ljubljana, 2003, 666 strani.*

Navdušeni pohodnik dr. Janko Pleterski je v letih 1974-1976 prehodil jugoslovansko diagonalo od italijansko-avstrijsko-jugoslovanske do bolgarsko-grško-jugoslovanske tromeje v treh etapah. Urednika Zbornika Janka Pleterskega, Jurij Perovšek in Oto Luthar, ki sta razvrstila prispevke po temah glede na različna področja, s katerimi se je akademik dr. Pleterski ukvarjal in se še ukvarja, pa sta uredila zbornik v osmih 'etapah' oziroma vsebinskih sklopih. Že samo to dejstvo govori o raznolikosti problemov, ki so mučili njegov znanstveni duh. Osem sklopov se tudi harmonično ujema z osmimi križi, ki jih ima na hrbtu eden izmed najvidnejših slovenskih zgodovinarjev.

Na samem začetku obsežnega kolaža s sedeminštiridesetimi prispevki imamo priložnost, da odkrijemo Janka Pleterskega - človeka: dečka gozdovnika, adolescenta na promenadi, srednješolskega levičarskega aktivista, partizana na spominski fotografiji, zapriseženega 'trekerja' in sodelavca v raznih inštitucijah: od Oddelka za zaščito naroda za Slovenijo, zunanjega ministrstva, Inštituta za narodnostna vprašanja pa vse do Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. In če bi dobesečno upoštevali staro modrost, da moramo soditi ljudi po njihovih delih, potem bi se takšno 'sojenje' pri Pleterskem zavleklo v nedogled. Njegovo pero, tako zgodovinopisno kot publicistično, je poznalo malo počitka. Vida Deželak Barič je v opisu njegove življenjske poti poudarila predvsem tri področja njegovega dela: zgodovina koroških Slovencev v 19. in 20. stoletju, iz česar je tudi diplomiral in doktoriral, splošna narodnopolitična zgodovina, vezana predvsem na zadnja desetletja habsburške monarhije, ter raziskovanje nacionalnega vprašanja v jugoslovanski revolucionarni teoriji in praktični izvedbi, kar je bilo značilno za povojno obdobje. V devetdesetih letih pa se je obsežneje posvetil obdobju druge svetovne vojne. Piko na i je dodala Nataša Stergar, ki je naredila hvalevredno uslugo vsem raziskovalcem ome-

njenih zgodovinsko-pisnih področij in uredila podrobno bibliografijo njegovih del.

Trasa 'dolgega pohoda' Janka Pleterskega iz sedemdesetih let 20. stoletja do neke mere geografsko umešča njegovo ustvarjanje in s tem tudi dotični zbornik, ki je že v drugem pomenskem sklopu zakoračil proti jugovzhodu in se posvetil južnoslovanski zgodovini do 19. stoletja. To poglavje je odprl njegov nekdanji kolega s Filozofske fakultete Ignacij Voje z zapisom o delu zgodovinarja Gregorja Čremošnika (1890–1958) v dubrovniškem arhivu in o pomenu njegovih prispevkov k zgodovini srednjeveškega denarnega sistema na Balkanu. Naslednji članek ostaja na Jadranu, čeprav nekaj stotin kilometrov severneje. Darko Darovec, Dean Krmac in Eva Podovšovnik so se lotili zahtevne demografske analize Kopra v 16. stoletju. Pri tem so izkoristili bogato arhivsko dediščino župnijskih matičnih knjig v Istri, kakršno ima le malo evropskih regij. Poleg tabel, ki natančno prikazujejo demografske kazalce, so priobčili še popoln seznam priimkov iz prve matične knjige koprške župnije in rekonstrukcijo števila družinskih jeder. Obširnejši časovni razpon si je privoščil Matjaž Klemenčič s simpatičnim pregledom zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov pa vse do rosno mladega 21. stoletja. Ljubitelji vizualnih prikazov zgodovine mu bodo gotovo hvaležni za nazorni kartografski dodatek. Glede na sloves Pleterskega na nekdanji jugoslovanski zgodovinarski sceni je povsem razumljivo, da so pri ustvarjanju zbornika sodelovali tudi zgodovinarji iz dežel nekdanje Jugoslavije. Tako je dalmatinski profesor na Filozofski fakulteti v Zadru Josip Vrandečić slovenski javnosti predstavil prepire v trogirski razsvetljenski srenji v sedemdesetih letih 18. st. glede 'dalmatinske nacije' in vloge antičnih Iliriv, ki so jih imeli za svoje slavne prednike. Prispevek vsekakor meče zanimivo luč na protonacionalno uporabo izraza 'Ilir' v tem prostoru in povezuje dalmatinske zdrahe z nasprotjem med tistimi razsvetljenci, ki so zagovarjali monarhijo (Voltaire, Montesquieu), in tistimi, ki jim je bila ljubša republika (Rousseau).

Tretji, najobsežnejši pomenski sklop, zajema obdobje od 19. stoletja do prve svetovne vojne. Začenja ga hrvaški zgodovinar Petar Korunić, ki se je veliko ukvarjal tudi z zgodovino slovensko-hrvaških odnosov. V teoretsko usmerjeni razpravi o hrvaškem nacionalnem programu za časa prelomnega leta 1848 je vzel pod drobnogled strukturo tega programa s posebnim poudarkom

na modernizaciji in družbenih spremembah. Kljub podrobni analizi v njegovem delu ni zaslediti nekaterih ključnih problemov konkretnejše narave. Nejasno ostaja, ali je bila zahteva sabora 1848 po priključitvi dela slovenskega teritorija hrvaški kraljevini v službi hrvaške nacionalne integracije ali pa bi jo lahko obravnavali kot izraz politične zveze z ostalimi jugoslovanskimi narodi. In ko smo že pri zvezah: Janez Cvirn je podal kratek prikaz razvoja društev na Štajerskem v letih 1815–1880, v katerem je nazorno prikazal, da so imela nekatera bralna in telovadna društva, ki so bila formalno nepolitična, v narodno mešani Štajerski predvsem nacionalen karakter. Ena izmed karakternih značilnosti slovenskega taborškega gibanja na Koroškem pa je bilo odločno zavzemanje za slovensko šolstvo, kar je v svojem prispevku obdelal Teodor Domej.

Starosta slovenskih zgodovinarjev Vasilij Melik je dve leti mlajšemu Pleterskemu za jubilej pripravil pregledni članek o slovenskih državnih poslancih v letih 1873–1918. Zanimiva je tudi primerjava 'sladko-kislega' razmerja med vero in narodnostjo pri Ivanu Tavčarju in Ivanu Šušteršiču, v katero se je poglobil Zvonko Bergant. Sledi ponoven obrat na jugovzhod s prispevkom beograjske zgodovinarke Latinke Perović o liberalnem demokratu Milanu Piročancu in njegovem prizadevanju za modernizacijo Srbije 19. stoletja. Kar zadeva članek Roka Stergarja o dvoboju, ki ga ni bilo, med Ivanom Šušteršičem in grofom Barbo-Waxensteinom, je treba poudariti, da se stavek ne obravnava zgolj arhaičnega zadoščanja časti z začetka 20. stoletja, ampak vsebuje tudi miniaturo iz zgodovine slovenske parlamentarne kulture v stilu: »*Po gobcu vas bom usekal!*« Za razliko od Stergarja Olga Janša Zorn ni obravnavala napetih odnosov med politiki, temveč odnos slovenske politike do turističnih organizacij pred prvo svetovno vojno, ki pa vendarle ni bil brez napetosti. Več o tem, kako napet in oster je bil nacionalni boj na slovenskem Štajerskem pred letom 1914, lahko izvemo iz obširnejšega članka Andreja Vovka, ki obravnava delovanje društva *Südmark* skozi prizmo narodnoobrambene mesečnika *Slovenski branik*. Avstrijski zgodovinar Martin Moll je dodal 'severnososedski' pogled na politično preganjanje Slovencev med prvo svetovno vojno. Ugotovil je, da se je kar dve tretjini vseh primerov pojavilo na spodnjem Štajerskem, kjer je živela le tretjina štajerskega prebivalstva. Za razjasnitev odnosa dunajskih oblasti do kontraverznega škofa na otoku Krku Antona Mahničarja pa je odgovoren Vincenc Rajšp.

V četrti pomenski sklop, v katerem so se nabrali sestavki, ki se ubadajo z obdobjem med svetovnjima vojnama, je prvi zakoračil France Kresal s prikazom socialne politike na Slovenskem do druge svetovne vojne. Nadaljuje srbski dvojec. Andrej Mitrovič je osvetlil dejavnike, ki so ob koncu prve svetovne vojne vplivali na spremembo geopolitičnega zemljevida srednje Evrope, Ljubica Trgovčević pa se je posvetila pomembni vlogi znanosti, še zlasti geografije, na pariški mirovni konferenci 1919–1920. V istem obdobju je ostal tudi Avgust Lešnik s prikazom idejnopoličnega in organizacijskega razkola v socialistični stranki Italije (1919–1920), ki je bil posledica tako notranje heterogenosti stranke kot tudi zunanjih dejavnikov v podobi svetovne vojne in oktobrske revolucije. Mladost je bila levičarska 'norost' tudi za Dušana Kermavnerja, na kar nas je spomnil France Filipič v članku o življenju in delovanju tega slovenskega zgodovinarja v letih 1903–1929, ko je počasi postajal 'personificiran komunist tistega časa', kot se omenja v prispevku. Bitje in žitje slovenskih komunistov pred drugo svetovno vojno obravnava tudi Lilijana Trampuž, ki je izpostavila vlogo primorskih emigrantov – komunistov v Ljubljani za časa šestojanuarske diktature. Ta pa je vpeljala sistem banovin, o čemer zveemo več iz članka Miroslava Stiplovška. Povedano natančneje: Stiplovškov članek obravnava prelomnico v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let. Milica Kacin Wohinz pa je zasnovala pregled slovensko-italijanskih odnosov v kriznih letih 1918–1941. Tako kot Kacin Wohinzeva je tudi Jurij Perovšek z eno nogo zakoračil v naslednje tematsko področje in se posvetil odnosu liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke do 'mlade' druge svetovne vojne 1939–1941, ki je vztrajno trkala na jugoslovanska vrata.

Na začetek pomenskega sklopa za drugo svetovno se je dokončno izkrcal Sir William Deakin z nemškimi in zavezniškimi načrti za izkrcanje na Balkanu. Po kapitulaciji Italije 1943 po njegovem ni bilo dvoma, da bo do zavezniškega izkrcanja na Balkanu prišlo, zaradi te bojazni pa naj bi Balkan kot strateško območje pogoltnil na tisoče nemških čet. Žal že pokojni Tone Ferenc je v nemškem Zveznem arhivu v Berlinu slučajno odkril nekaj poročil urada celovškega gestapa iz leta 1938–1941, ki razkrivajo razmerje med nacionalsocialistično oblastjo in koroškim prebivalstvom. Dušana Bibra pa so impresionirale obveščevalne igrice med Američani, slovenskimi partizani in nemškimi silami, v ozadju katerih

naj bi bil nikoli uresničen zavezniški prodor iz Jugoslavije v Avstrijo z namenom, da bi zahodne sile Dunaj dosegle pred rdečo armado. V obveščevalnih vodah je ostal tudi angleški zgodovinar Robert Knight, ki je analiziral poročilo britanskega obveščevalca Petra Wilkinsona iz leta 1946 o 'slovenskem problemu na Koroškem' in s tem osvetlil gledanje britanske politike na koroške Slovence.

Prvo mesto v šesti pomenski skupini sestavkov, ki zavzema obdobje po drugi svetovni vojni, je prevzela Jelka Melik s prispevkom o pomenu javnega tožilstva pri več kot uspešnem prevzemu oblasti 1944–1953. Zakaj pa so bila prizadevanja Slovencev za priključitev Kanalske doline 1945 neuspešna, skuša odgovoriti Boris M. Gombač. Kaj je mučilo okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina v letih 1945–1947, ki se je znašel v vrtincu mednarodnih razmejitvenih peripetij, nam v svojem članku odkriva Metka Gombač. Nevenka Troha ostaja v podobnih časovnih in geografskih okvirih, saj predstavlja volitve v cono A Svobodnega tržaškega ozemlja. Praznovanje 30-letnice koroškega plebiscita leta 1950 predstavlja lep primer manipuliranja s preteklimi dogodki, kar je v svojem delu obelodanil Avguštin Malle. Opozoril je, da v središču spominjanja ni bila plebiscitarna odločitev, temveč brambovci in njihov boj za celovitost Koroške. O tem, kako in zakaj je pri slovenskih komunistih prevladalo prenoviteljstvo, lahko obudimo in dopolnimo spomin s pomočjo sestavka Zdenka Čepiča o politiki ZKS v letih 1988–1990. Razmerje med državo in katoliško cerkvijo je aktualno tukaj in zdaj, zato nudi prispevek salzburškega zgodovinarja Ernsta Harnischa o državi in cerkvi v Avstriji od 1919 do danes veliko vzporednic za primerjavo s stanjem pri nas.

V sedmem pomenskem sklopu so avtorji malce postali in se zamislili, kako razumejo zgodovino, posamezne zgodovinske subjekte in kakšne trase in diagonale je ubiralo slovensko zgodovinopisje. Zato ni čudno, da se Igor Grdina ponovno sprašuje, kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino. Janko Prunk pa zopet razmišlja o Sloveniji kot ideji in političnem programu do leta 1918, tokrat predvsem v luči evropskega razsvetljenstva. Branku Marušiču se imamo zahvaliti za podroben pregled stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji od 19. stoletja do danes. Zanimiv je tudi prispevek Darje Mihelič, ki polemizira z Božom Repetom o sodelovanju zgodovinarjev druge Jugoslavije v zadnjih dveh

desetletjih sobivanja. Pri argumetiranju navaja Miheličeva razne dokumente, dolgoletne izkušnje iz dela v Organizaciji jugoslovanskih zgodovinarjev, pa tudi otroške spomine o sodelovanju njenega očeta Boga Grafenauerja v tej organizaciji.

Graški raziskovalec Christian Promitzer piše predvsem o tem, kako je jezikovno razlikovanje med Nemci in Slovenci na južnem Štajerskem prehajalo v razlikovanje po fizičnih atributih, kar je rezultiralo v nacističnem preganjanju 'nižje rase'. Kljub Promitzerjevemu pretanjenemu občutku za obmejna etnična vprašanja, zbuja dvom njegova teza, da bi se slovensko prebivalstvo na južnem Štajerskem, v primeru, da ne bi prišlo do propada habsburške monarhije, sčasoma asimiliralo zaradi pritiska močnejšega nemškega elementa. Dobra poznavalka sedanjosti in zgodovine Bosne in Hercegovine Vera Kržišnik Bukić je pregledno in sistematično pretresla protislovja med etničnim in nacionalnim od prepletanja verskega in etničnega do novodobnega koncepta bosanske nacije. S koncepti se je ukvarjal tudi Drago Roksandić. Razdvojen med Zagrebom in Beogradom je meditiral o politični kulturi v Srbiji in se retorično vprašal, kako konstruktivno misliti dekonstrukcijo in etnocid.

Zadnji, osmi vsebinski sklop o problemih revizije novejšje zgodovine gre s prejšnjim tako rekoč z roko v roki. Srbski zgodovinar Todor Kuljić podaja refleksijo o vrednotenju pretekle socialistične tradicije v sodobni srbski historiografiji, Breda Luthar in Oto Luthar pa sta zaključila zbornik s poglobljanjem v politiko in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991.

»Zakaj je Pleterski peš prehodil celo Jugoslavijo? – Zato, da bi našel odgovor na jugoslovansko vprašanje.« To brucovanjsko vprašanje za novepečene zgodovinarje, ki jih je čakalo učenje in potenje pri Pleterskem, bi lahko na koncu ocene modificirali nekako takole: Zakaj je Pleterski prehodil toliko poti? – Zato da bi našel odgovor. In tudi zato, da bi ga iskal.

Marko Zajc